

29 בספטמבר 2020

"הכה את המומחה" - מעמדה של המומחיות בתקופת משבר הקורונה

סיכום כנס של תכנית ליפקין שחק במכון למחקרי ביטחון לאומי

דפני ענבר

לצד משבר הקורונה, מחריף משבר נוסף בעל השפעה נרחבת, המהווה אתגר מרכזי בעידן הפייק ניוז והפוסט-אמת – ערעור האמון הציבורי והפוליטי במומחים. ב-8 בספטמבר נערך במסגרת תכנית ליפקין-שחק במכון למחקרי ביטחון לאומי כנס מקוון, שבו נדונה שאלת מעמדם ותפקידם של מומחים, וזאת בשני הקשרים מרכזיים: התפקיד שהם ממלאים בתהליכי קבלת החלטות, ומעמדם בקרב הציבור הרחב. בין הדוברים נמנו חוקרים, מומחים ומקבלי החלטות בכירים, מתחומי הביטחון הלאומי, הכלכלה ובריאות הציבור, נוסף על דוברים מחוגי התקשורת המסורתית ונציגי מדיה חברתית. במאמר זה מסוכמים הרעיונות המרכזיים שעלו במהלך השיח, וכן מענים לשאלות שנדונו בו: אילו שינויים חלו במושג "המומחה" ובתפיסת המומחיות בעת הנוכחית? מהם האתגרים וההזדמנויות הגלומים בשילוב מומחים בתהליך קבלת ההחלטות בסוגיות שונות - ביטחון לאומי ברמה הכללית, או ניהול משבר קונקרטי, דוגמת משבר הקורונה? איזה מקום מוקצה למומחים בשיח הציבורי בידי כלי התקשורת והרשתות החברתיות, וכיצד ייצוג זה מושפע משיקולים שונים, ביניהם נתוני צפייה והעדפות אישיות.

מעמדה השנוי במחלוקת של המומחיות והמשבר ביחס הפוליטי והציבורי למומחים מתבטאים בשלל תופעות בארץ ובעולם, בהן: עליית 'מומחי הגוגל' כמחליפי מקורות מוסמכים מבוססי עובדות בשיח הציבורי והתקשורתי; קיום קמפיינים מתוכננים המערערים על גורמים ממוסדים, הנחשבים "מקצועיים"; קרקוע שיטתי של סמכויות מומחים ומידור דרגים מקצועיים מתהליכי קבלת החלטות וכן שחיקת אמון הציבור במומחים ובקהילת הידע שהם מייצגים.

ב-8 בספטמבר 2020, נערך במסגרת תכנית ליפקין שחק במכון למחקרי ביטחון לאומי כנס מקוון, שבו נדונה שאלת מעמדם ותפקידם של מומחים בשני הקשרים מרכזיים - בתהליכי קבלת החלטות ומול הציבור הרחב. בין הדוברים נמנו חוקרים, מומחים ומקבלי החלטות בכירים מתחומי הביטחון הלאומי, הכלכלה ובריאות הציבור, ובנוסף אנשי תקשורת מסורתית ונציגי מדיה חברתית. משתתפי הכנס: סגן ראש המכון למחקרי ביטחון לאומי, תא"ל (מיל') איתי ברון, שהנחה את השיח; פרופ' גיל אייל מאוניברסיטת קולומביה, ח"כ יפעת שאשא ביטון, יו"ר וועדת הקורונה, אלוף (מיל') גיורא איילנד, לשעבר ראש המל"ל; פרופ' יעקב פרנקל, לשעבר נגיד בנק ישראל; דנה ויס, פרשנית מדינית ומגישת חדשות 12; עמוס הראל, הפרשן הצבאי של "הארץ"; ד"ר ציפי ישראלי מהמכון למחקרי ביטחון לאומי; וג'ורדנה קטלר, מנהלת מדיניות ישראל והתפוצות בפייסבוק.

במאמר זה מסוכמים הרעיונות המרכזיים שעלו במהלך המפגש, וכן המענה שניתן לשאלות המרכזיות שנדונו בו: אילו שינויים חלו במושג "המומחה" ובתפיסת המומחיות בעת הנוכחית? מהם האתגרים וההזדמנויות הגלומים בשילוב מומחים בתהליך קבלת ההחלטות בסוגיות שונות -

ביטחון לאומי ברמה הכללית, או ניהול משבר קונקרטי, דוגמת משבר הקורונה? איזה מקום מוקצה למומחים בשיח הציבורי בידי כלי התקשורת והרשתות החברתיות, וכיצד ייצוג זה מושפע משיקולים שונים, ביניהם נתוני צפייה והעדפות אישיות.

תפיסת מושג "המומחה" ומעמד "המומחיות" בעת הנוכחית

משמעות מושג המומחיות עצמה שנויה במחלוקת - ועל כן בראשית הדיון נשאלה השאלה - מהי מומחיות, והאם התפתח משבר ביחס למומחים או לשיתופם בתהליכי קבלת ההחלטות ובישיח הציבורי?

[בספרו "משבר המומחיות"](#), פרופ' גיל אייל הציג את ההקשר החברתי להבנת שאלות אלה. לטענתו, מתרחש בהקשר זה משבר ארוך שנים, שהיה נוכח גם לפני פרוץ מגפת הקורונה אולם החריף בעת הנוכחית. החברה המודרנית תלויה אמנם במידה מוגברת במומחים ומומחיות, אלא שתלות זו מייצרת משבר אמון ציבורי, אשר מצדו מעמיק את התלות בהם וחוזר חלילה. על רקע זה נשמעות זעקות מחאה נגד "פוליטיזציה" של המדע, בעיקר מפי מי שתופס מומחיות כאיכות אובייקטיבית ומעוניין למתוח גבול ברור בין המדע לפוליטיקה. אלא שבפועל, הגבולות האלה מטושטשים יותר מאשר נדמה, היות שהוויכוח נסוב סביב מומחיות המשפיעה על מדיניות, קרי "מדע רגולטורי", שהוא למעשה בן כלאיים מדעי ופוליטי. על כן, משבר המומחיות לא נובע, כפי שיש הסוברים, מפוליטיזציה גרידא, אלא מהשחיקה והערעור לאורך זמן של המנגנונים שהיו אמורים לגייס מדענים למשימות פוליטיות ובו זמנית גם להפריד אותם משיקולים פוליטיים, כגורמים ניטרליים ברי סמכות תוכן מקצועית. במקום זאת, מתקיים תהליך הפוך - מומחים המעורבים בתהליכי מדיניות נתפסים כמוטים "פוליטיים" והתוצאה היא אובדן האמון הציבורי בהם.

אתגר נוסף כרוך בזיהוי תחום המומחיות הרלוונטי, במשבר הקורונה למשל, הנובע מקושי לקבוע את טיב המשבר - בין אם הוא נתפס כמשבר רפואי בעיקרו, או כמשבר לאומי מורכב ורחב יותר, הכולל היבטים חברתיים, כלכליים ופוליטיים. מורכבות זו מעצימה אי-בהירות לגבי מיהם המומחים שעליהם הציבור והדרג הפוליטי יכולים ואמורים להסתמך, שכן איש אינו מומחה כה רב-תחומי.

מעבר לכך, על רקע אתגר שילובם של מומחים מתאימים לניהול המשבר עלתה תופעת "הקופוניה של הפרשנים" ו"מומחיות ההדיוטות" ("lay expertise"), שבמסגרתה רבים תובעים לעצמם את זכות הדיבור. בה בעת, נוצרה הזדמנות נוחה לאלה המרוויחים מערעור סמכותם של המומחים, בין שבקמפיינים של דיסאינפורמציה, או בהתבססות על "ד"ר גוגל", להציג את השקפותיהם כחלופה למקורות ידע מוסמכים.

שילוב מומחים בתהליך קבלת ההחלטות

המתח הגובר בין הדרג המקצועי לדרג פוליטי בא לידי ביטוי באחרונה, בין היתר בהתפטרות שאול מרידור מתפקידו כממונה על אגף התקציבים במשרד האוצר, בביקורת הציבורית על הנחיותיו של פרויקטור הקורונה, פרופ' רוני גמזו, או בתהליך קבלת ההחלטות שהיה בלתי עקבי בעליל בנוגע להטלת סגר, חלקי או מלא, בחגי תשרי. הדוברים בכנס נשאלו כיצד ניתן להבין התרחשויות אלה, ומהם האתגרים וההזדמנויות הכרוכים וגלומים בשילוב מומחים בתהליכי קבלת החלטות?

את הכשלים הנצפים בשילוב מומחים בתהליכי קבלת ההחלטות ניתן לקשור לאי-בהירות באשר למעמד היועץ וגבולות השפעתו. כלומר: האם עליו לדחוף לאימוץ מדיניות מסוימת, אחת בלבד, או להציג חלופות ולבחון אותן כך שתגובש המלצה מבוססת ידע שתסייע למקבלי ההחלטות? זאת ועוד, הדוברים בכנס התריעו מפני תופעת "הזיחות של הבורות", המאפיינת פוליטיקאים ומשתקפת בהמעטת ערך המומחים ועבודת המטה שלהם. מדובר באתגר משמעותי ביותר לתהליך קבלת החלטות תקין, המבוסס על עובדות. לבסוף, קיימות הטיות מובנות בין הדרג הפוליטי, המכוון לטווח הקצר ול'כיבוי שריפות' בעת משבר, לבין הדרג המקצועי, המכוון לחשיבה לטווח ארוך ולהשלכות ארוכות טווח של מדיניות נבחרת.

לצד זאת, כלל הדוברים הסכימו שיש להישמר מתפיסה דיכוטומית של טובים/רעים, קרי רומנטיזציה והאדרה של הדרג המקצועי ודמוניזציה של הדרג הפוליטי. בעולם אידיאלי, יתקיים איזון בין שיקוף החלופות, הצגת העלויות שלהן ופריסת מרחב אפשרויות רחב על ידי מומחים, לבין תהליך קבלת ההחלטות הפוליטי, ההיררכי, האמור לכלול הקשבה ודיון פתוח בדרך לגיבוש החלטה מדינית. לבסוף, התבססות על מגוון מומחים, בחירת אלה היכולים לדבר מעבר ל"פוזיציה", לצד שימוש מושכל וביקורתי בנתונים - כל אלה יסייעו למקבלי החלטות לברר את המציאות בעת המשבר הנוכחי, המתאפיין בחוסר ודאות רבה.

תיווך הידע לציבור ומידת אמון הציבור במומחים

אמון הציבור בכלל והקשב למומחים בפרט עוברים שחיקה מתמשכת. ד"ר ציפי ישראלי, ציינה בדבריה שבתחילת משבר הקורונה היה נדמה כי נוצר שינוי לטובה: ערך המומחים עלה והאמון הציבורי בהם היה גבוה. אולם בגלל השני, מספרי התחלואה שהמשיכו להתפרסם יום-יום בתקשורת ויצרו "רעש רקע", יצרו ישירות ובעקיפין בעיות מורכבות, שאיש אינו מומחה לכולן, ולכן הציבור החל לדרוש יותר ודאות וסמכותיות מצד הדרג הפוליטי והמקצועי.

לחצו לנתונים על מידת האמון הציבורי בגופים שונים

גורמים המשקפים את משבר המומחיות והאמון במומחים, והן מאיצים תופעה זו, הם התקשורת והרשתות החברתיות, המתווכות את דברי המומחים לציבור הרחב. לטענת הדוברים בכנס, משבר הקורונה יצר עניין רב במומחים, אולם השיקולים להבאתם לאולפנים היו פעמים רבות בנאליים וקשורים לביקוש למומחים עם דעה פחות מקובלת, האמורה לרכז קשב (ורייטינג) או ל"מומחי בית", שהציבור התרגל אליהם. כך למשל, הפרשנית והמגישה דנה ויס הדגישה את האחריות החברתית האדירה שיש לעורכים בהבאת מומחים והרכבת פאנלים, וכן את שיקופו של ידע מקצועי מגוון, על מנת להתגבר לפחות על חלק מההטיות.

הרשתות החברתיות אף הן מגיבות לצורך של הציבור בידע של מומחים, ולוקחות אחריות על המידע המועבר באמצעותן. כך למשל, פייסבוק מקיימת פעילות להסרת מידע מסוכן, הפחתת מידע כוזב והנגשת מידע אמין ומקצועי. לשם כך משתפת הרשת פעולה עם צוותים אינטגרטיביים של מומחים ומפנה לגופים ממוסדים מקומיים ועולמיים, דוגמת ארגון הבריאות העולמי. מסקנה חשובה שעלתה בדיון בהקשר זה היא שעל מוסד בדיקת העובדות בארץ ובעולם לעבור תהליכי צמיחה ופיתוח ניכרים, כדי לקדם ידע מושכל, אמין ותקף, מבוסס מומחיות, על פני מידע כוזב.